

СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВА ДЕРЖАВА ЯК ФУНДАМЕНТАЛЬНА УМОВА В МЕХАНІЗМІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ В УКРАЇНІ

У сучасних умовах становлення інститутів розвинутої демократичної держави, права і громадянсько-го суспільства все частіше виникають проблемні питання подальшого розвитку національної правової системи України. Найбільше від інших така тенденція поєднується з питанням механізму забезпечення свободи, рівності та гідності особи в державі, тобто прав людини. Про це століттями ведуться наукові дослідження в доктрині правової науки, про це стверджують фахівці юридичної практики, часто говорять громадськість тощо.

Проблеми прав людини у своїх роботах вивчає велика кількість учених різних наукових напрямів: від суспільних до гуманітарних наук. У зв'язку з цим зазначена проблема має широкий спектр теорій, поглядів та концепцій.

Права людини в першу чергу гарантуються законом, а отже залежать від держави. Україна проголосивши себе соціальною визнала, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека визнаються найвищою соціальною цінністю [2]. «Держава для людини, а не навпаки — такий зміст багатьох конституційних норм, які визначають загальнодержавну політику у соціальній сфері, забезпечують соціальну спрямованість економіки», — зазначає правознавець В. Опришко [1, с. 27-28]. Такий підхід, на наш погляд, має безспірне вираження принципу верховенства права як основної ознаки правової держави, тим самим позитивно впливає на розвиток національної правової системи України.

Теорія права та юридична практика розрізняють поняття «права людини» і «права громадянина», кожне з яких є предметом великої кількості досліджень вітчизняних та зарубіжних правознавців. Ці поняття є взаємозалежними, однак не тотожними. Громадянин — людина, яка законом визначається юридично належною конкретній державі. Якщо права людини закріплені у міжнародно-правових актах, то права громадянина регламентуються конституцією [7, с. 175].

Комплексне закріплення основних прав, свобод людини і громадянина в Конституції України, їх подальше втілення в інших нормативно-правових актах сприяло, на думку вчених Ю. Шемшученко, О. Ющика та Н. Пархоменко, вкоріненню ідеї прав людини у національній правосвідомості громадян [8, с. 4]. У свою чергу, така тенденція потягла за собою низку як негативних, так і позитивних наслідків. Це можна пояснити, по-перше, проблемою реалізації прав і свобод людини та громадянина, по-друге, неоднозначним розумінням таких прав громадянами, і по-третє, зловживанням правами людини.

Права людини та громадянина переважно розглядаються як близькі поняття. Їхнє розмежування може і не мати абсолютного значення, оскільки за згодою між державами деякі громадянські права можуть бути поширені на громадян іншої держави — суб'єктів укладених між державами договорів [4, с. 66-67]. Можна погодитися з тим, що співвідношення таких прав включають у себе те, що кожний громадянин є людиною і наділений усією сукупністю прав людини [9, с. 155].

Проблемні питання, що виникають із забезпеченням і реалізацією прав людини в державі на теоретичному та практичному рівні вирішуються по-різному. В доктрині права є велика кількість пропозицій вчених щодо механізму забезпечення досліджуваної проблеми.

На думку академіка Ю. Шемшученка, права людини є історично мінливою категорією, яка еволюціонує разом із суспільством і державою. Як загальна суспільна цінність права людини є об'єктом регулювання не тільки національного, а й міжнародного права [5, с. 5].

З історії відомо, що в нашій країні права людини тривалий час взагалі не розглядали. Це загальмувало процес формування правової держави та її демократичний розвиток. Права людини постають як цілісний інститут, який визначено і регламентовано національним правом держави, а також у більшій мірі правовими системами сучасності на міжнародному рівні. Наприклад стосовно світових досягнень в галузі захисту прав людини варто назвати один з основних документів — Загальну декларацію прав людини, прийняту Генеральною Асамблеєю ООН 10 грудня 1948 року, в яку включено так звані «еле-

ментарні» права людини. Зазначена декларація стала основою для визначення й правового регулювання прав людини у сучасних демократичних державах. Витоки міжнародно-правового принципового підходу до прав людини знаходять своє відображення і у законодавстві незалежної України [5, с. 13].

Держава як джерело забезпечення визначених законом гарантій, на нашу думку, безпосередньо виступає основним елементом щодо вирішення проблеми механізму реалізації усіх прав людини. При цьому необхідно вести мову, за яких саме умов держава зможе стати «гідним» елементом у цьому зв'язку.

Статтею 3 Конституції України визначено ключову формулу, згідно з якою людина, її життя та здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека є найвищою соціальною цінністю, а забезпечення прав і свобод людини — головним обов'язком держави [2]. Така конкретність з боку держави, на нашу думку, свідчить про те, що права людини в Україні мають не просто формально відображатись у змісті закону, а слугувати фундаментом розбудови правової і соціальної держави одночасно.

За період останніх двадцяти незалежних років становлення та розвитку України, її національної правової системи з урахуванням історичних перетворень, ані вченими, ані громадськими діячами досі не знайдено єдиної позиції, а саме: якою Україну слід вважати — незалежною, правовою, демократичною чи соціальною державою? На рівні із зазначеними конституційно визначеними положеннями, що характеризують Україну в сучасних умовах її розвитку дослідники також зазначають і про інформаційну державу, її глобальний розвиток тощо. Виходячи із з'ясування ознак держави, сучасних процесів, що в ній відбуваються, необхідно досліджувати умови, при яких механізм забезпечення прав людини буде реально дієвим.

Перерахувавши ознаки сучасної держави, які все частіше набувають активного дослідження в доктрині теорії держави і права, ми вважаємо за доцільне зупинитись на ознаках соціальної та правової держави як дієвої умови для становлення й розвитку в Україні механізму забезпечення прав людини.

Конституція України не дає визначення, що саме слід розуміти під поняттям «соціальна держава». Однак теоретики права та конституціоналісти у своїх наукових роботах активно досліджують дане поняття. Виходячи із загального визначення соціальної держави можливо зазначити, що це держава, яка проводить соціальну політику, спрямовану на забезпечення прав і свобод людини, досягнення високого рівня добробуту всіх верств населення.

Слід мати на увазі, що високий рівень соціальної захищеності людини в такій державі може мати як позитивні, так і негативні наслідки. Але відповідно до визначених Конституцією України норм є всі підстави стверджувати про те, що правова система держави повинна відповідати демократичному, правовому та соціальному розвитку [3, с. 8].

Н. Оніщенко та Н. Пархоменко вважають, що соціальна держава є такою державою, яка здійснює регулювання економіки, сприяє розвитку малого, середнього та великого бізнесу, забезпечує трудову зайнятість населення, створює системи охорони здоров'я, освіти, надає підтримку малозабезпеченим прошаркам населення, веде боротьбу зі злочинністю, вирішує інші соціальні питання життя суспільства, в тому числі гарантує соціальну безпеку [3, с. 154].

Можливо стверджувати, що основою соціальної держави є права, свободи та обов'язки людини, їх законодавче визначення та дотримання. Слушно зауважує професор П. Рабінович про те, що держава практично набуває характеристики соціальної згоди, коли має на меті реалізацію прав людини на гідне життя, покладає на себе обов'язки щодо виконання значної за обсягом соціальної функції — «проведення соціальної політики, спрямованої на розробку і здійснення системи реформ і заходів соціального захисту населення» [6, с. 374].

Досліджуючи питання про побудову соціальної і правової держави (що очевидно в сучасних умовах розвитку держави, права і суспільства), О. Скакун вказує на необхідність втілення принципу верховенства права (панування правового закону) як головного в правовій державі, а також принципу соціальної справедливості (забезпечення державою соціальної безпеки особи) як головного в соціальній державі [7, с. 137-138].

В юридичній літературі можна зустріти твердження про те, що поняття «правова держава» і «соціальна держава» є взаємозалежними категоріями. Хоча є і протилежні думки вчених щодо несумісності цих терміно-понять. Наприклад, правова держава включає в себе певну свободу людини від держави, в той час коли соціальна держава передбачає активність держави в соціальному захисті особи [7, с. 137].

Виходячи з поєднання соціальної держави з правовою (соціально-правова держава), адже одна без другої об'єктивно існувати не може, — ці поняття на одному рівні залежні одне від одного. Слід наголосити на тому, що запорукою побудови як соціальної так і правової держави є гарантії основоположних прав і свобод людини та громадянина, іншими словами — дієвий механізм забезпечення свободи, рівності та гідності особи.

В свою чергу, шляхом удосконалення механізму забезпечення прав людини відбувається розбудова соціально-правової держави. Скільки б інформаційних та глобалізаційних процесів не відбувалось у

світі, на наш погляд, для людини найголовніше мати чітко визначені права і обов'язки, їх механізм забезпечення та гарантованість державою, а також реалізований пакет соціальних прав.

Отже, на нашу думку, соціально-правова держава — це держава, в якій на високому рівні забезпечуються права, свободи і обов'язки людини, а також дієво працює механізм гарантій, охорони і захисту соціально-правових інтересів особи.

Законодавство здебільшого акцентує на соціальних характеристиках. Проте, на наш погляд, доцільно зупинитись на проблемі соціальних прав людини і громадянина в Україні, їх гарантій та забезпечення. В юридичній науці та практиці у підході до розуміння соціальних прав людини існують різні точки зору.

Соціальні права людини розглядаються зокрема як можливості (свободи) людини і громадянина вільно розпоряджатися своєю робочою силою, використовувати її самостійно або за трудовим договором, тобто право на вільну працю, право на соціальне забезпечення, відпочинок, освіту, гідний рівень життя та інше [7, с. 181].

Автори монографії «Проблеми реалізації прав і свобод людини та громадянина в Україні» визнають соціальні права як можливості громадянина бути повноцінним суб'єктом суспільних відносин і забезпечення його необхідними для розвитку та існування умовами. До цієї групи, на думку вчених, належить право на працю, страйк, відпочинок, соціальний захист, житло, достатній життєвий рівень, охорону здоров'я, медичну допомогу і медичне страхування, безпечне навколишнє середовище. Саме ці права закріплюють обов'язок держави забезпечити кожному громадянину мінімум засобів для існування, соціальної забезпеченості та екологічної безпеки. Щодо мети соціальних прав, то вона полягає у:

- забезпеченні можливостей заробляти собі на життя працюю, на яку людина вільно погоджується;
- розпорядженні суб'єктів права власними здібностями до творчої та іншої праці;
- захисті власних економічних і соціальних інтересів шляхом страйку;
- наданні можливостей відпочинку;
- гарантуванні допомоги державою у випадках, умовах та порядку, передбачених чинним законодавством;

• матеріальному забезпеченні, соціальному обслуговуванні, встановленні особливих режимів щодо реалізації соціальних прав;

- гарантуванні можливостей на придбання житла;

• забезпеченні достатнього для розвитку життєвого рівня, сприятливого навколишнього середовища [5, с. 57].

Доцільно погодитись із думкою, що соціальні права і свободи — це сукупність конституційних прав і свобод, що визначають юридичні можливості людини претендувати на отримання від держави за певних умов матеріальних благ. За своєю сутністю соціальні права є правами людини, на практиці ж вони реалізуються як права громадянина [10, с. 188].

Нині немає жодних сумнівів щодо того, що соціальна складова прав людини в Україні на достатньому, конституційному рівні належно не забезпечується. Про такий стан речей свідчать публікації вчених-юристів, правозахисників, журналістів та інших. Припускаємо, що така ситуація виникла через те, що в державі все частіше проявляються кризові явища: прогалини у праві, правовий нігілізм, економічна нестабільність, відсутність належних соціальних державних гарантій (таких прикладів можна навести безліч). Вони й породжують конфлікт у відносинах між державою та людиною.

Юридичною гарантією прав і свобод людини та громадянина є ефективність функціонування, високий ступінь цілісності правової системи в яку включено інститут прав людини. За порушення чи невиконання таких прав має бути юридична відповідальність [3, с. 22-23]. У наукових колах активно обговорюється питання щодо того, що на сучасному етапі необхідно розробити інститут юридичної відповідальності держави перед людиною. Зокрема вчені-правознавці пропонують такі складові цієї відповідальності: державно-правова відповідальність; конституційна відповідальність; відповідальність державних органів та їх посадових осіб; публічно-правова відповідальність. Очевидно, що наведені складові відповідальності можуть бути реалізованими за умови їх законодавчого визначення, адже державним гарантом забезпечення соціальних та інших прав людини має бути законодавство. Конституція України як закон, що має найвищу юридичну силу наразі визначає права людини загально, декларативно та формально. Відтак діючого механізму забезпечення таких гарантій взагалі не містить. Нещодавно в Україні було створено Конституційну Асамблею з метою напрацювання пропозицій щодо змін до Конституції України на основі узагальнення практики її реалізації. Такий крок, вважаємо, має стати керівним у вирішенні зазначеної проблеми.

Конституціоналізм незалежної України, який розпочався наприкінці минулого століття, у сучасних умовах розвитку суспільства і держави має відбуватись професійно та безконфліктно. Адже дієве забез-

печення соціальної цінності людини, її прав та обов'язків у державі буде можливим за умови спільного комунікативного діалогу між державою і людиною.

Дієвий розвиток національної правової системи України, звичайно, можливий в одночасному поєднанні конституційно визначених ознак держави як суверенної, незалежної, демократичної, соціальної та правової. Адже правова держава сама по собі існувати не може, так само як і соціальна. Правова держава виступає основою для інших визначених ознак держави. Таким чином, розбудова соціально-правової держави має стати фундаментальною умовою у вирішенні багатовікової проблеми забезпечення, охорони і захисту прав людини.

Використані джерела:

1. *Авер'янов В.Б.* Коментар до Конституції України / В.Б. Авер'янов [та ін.]; Інститут законодавства Верховної Ради України. — [2-е вид., виправл. і доповн.]. — К.: [Б.в.], 1998. — 410 с.
2. *Конституція України* // Відомості Верховної Ради України. — 1996. — № 30. — Ст. 141.
3. *Онщенко Н.М.* Соціальний вимір правової системи: реалії та перспективи: [монографія] / Н.М. Онщенко, Н.М. Пархоменко; [відп. ред. Ю. С. Шемшученко]. — К.: Юридична думка, 2011. — 176 с.
4. *Основи конституційного права України: [підручник]* / [за ред. В.В. Копейчикова]. — К.: Юрінком Інтер, 1999. — 288 с.
5. *Проблеми реалізації прав і свобод людини та громадянина в Україні: [монографія]* / [колект. авторів]; [за ред. Н.М. Онщенко, О.В. Зайчука]. — К.: ТОВ «Видавництво «Юридична думка», 2007. — 424 с.
6. *Рабінович П.М.* Соціальна держава // Мала енциклопедія державотворення. — К.: ГЕНЕЗА ДОВІРА, 1996. — С. 374.
7. *Скакун О.Ф.* Теорія держави і права: [підручник] / О.Ф. Скакун; [перекл. з рос.]. — Х.: Консум, 2006. — 656 с.
8. *Теоретико-методологічні проблеми визначення юридичних гарантій забезпечення прав та законних інтересів громадян: [наукова доповідь]* / [керівник автор. кол. Ю.С. Шемшученко]. — К.: Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2010. — 56 с.
9. *Шаповал Т.В.* Права людини і громадянина: концептуальні підходи до визначення / Т.В. Шаповал // Держава і право: Збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки. Випуск 40. — К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2008. — С. 154–160.
10. *Шляхтун П.П.* Конституційне право України: [підручник] / П.П. Шляхтун. — К.: «Освіта України», КНТ, 2008. — 592 с.

Матат А. В. Соціально-правова держава як фундаментальна умова в механізмі забезпечення прав людини в Україні.

У статті досліджуються ознаки сучасної держави, які активно вивчаються в доктрині права. Наголошується, що в сучасних умовах розвитку держави і права необхідно детально визначити соціальну та правову ознаку держави. Автор наводить ряд наукових тверджень, що сформовані в юридичній літературі з питань соціальної та правової держави, їх відмінних та спільних елементів і похідних інститутів, а також пропонує власні бачення щодо механізму забезпечення прав людини в Україні.

Ключові слова: права людини, права громадянина, правова держава, соціальна держава, соціально-правова держава, соціальні права людини.

Матат А. В. Социально-правовое государство как фундаментальное условие в механизме обеспечения прав человека в Украине.

В статье исследуются признаки современного государства, которые активно изучаются в доктрине права. Отмечается, что в современных условиях развития государства и права необходимо детально определить социальный и правовой признак государства. Автор приводит ряд научных утверждений, которые сформированы в юридической литературе в вопросе социального и правового государства, их отличительных и общих элементов, производных институтов, а также предлагает собственное видение относительно механизма обеспечения прав человека в Украине.

Ключевые слова: права человека, права гражданина, правовое государство, социальное государство, социально-правовое государство, социальные права человека.

Matat A. Social welfare state based on the rule of law as a fundamental prerequisite for the human rights enforcement mechanisms in Ukraine.

In the current context of state institutions establishment, as well as the establishment of law and civil society, we increasingly witness emerging obstacles for the further development of legal system in Ukraine. Most of all, such trend is combined with the state enforcement mechanisms of freedom, equality and personal dignity, namely human rights. Human rights have been the subject of research in legal science for centuries. A state as a source of guarantees provided by law shall be the main party obliged to solve the problem of human rights enforcement mechanisms. In this regard, one should talk about particular conditions for the state to become a «decent» actor in this respect.

Over the past more than twenty years of independent establishment and development of Ukraine, its national legal system, taking into account its historical changes, scientists as well as public figures have not come up with the common position as for what kind of state Ukraine should be considered the most — an independent, based on the rule of law, democratic or social welfare one? The article mentions characteristics of a modern state, which are increasingly becoming a subject of research in the theory of state and law. It is important to study the features of social welfare state based on the rule of law as an efficient precondition for the establishment and development of human rights enforcement mechanisms in Ukraine.

The author gives a number of scientific statements taken from the legal literature on the subject of social welfare state based on the rule of law, their distinctive and common elements and derivative institutions, as well as offers his own vision of the human rights enforcement mechanisms in Ukraine.

Key words: human rights, civil rights, the rule of law, social welfare state, social welfare state based on the rule of law, social rights.

Рекомендовано до друку юридичним факультетом Політико-правового коледжу «АЛСКО».